

КАСПИЙ ҚОҒАМДЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ

Қаржы және есеп кафедрасы

АҚША НАРЫҒЫ

Практикалық сабақтарға арналған әдістемелік нұсқаулар

Алматы 2010

«Қаржы және есеп» кафедрасының мәжілісінде талқыланған

Оқу-әдістемелік кеңесі баспаға ұсынған

Құрастырған:
ассоц. профессор Б.Б. Бихондиев

Ақша нарығы: Практикалық сабақтарға арналған әдістемелік нұсқаулар. / Құраст. Б.Б. Бихондиев. – Алматы: КҚУ ҒБО, 2010. – 24 б.

© Каспий қоғамдық
университеті, 2010

© Рәсімдеу КҚУ ҒБО

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	4
Практикалық сабақтарға арналған әдістемелік нұсқаулар.....	5
Практикалық сабақтардың жоспары.....	6
Тәжірибелік сабақтарға арналған есептер.....	10
Оқып-үйренуге арналған материалдар.....	22

КІРІСПЕ

«Ақша нарығы» курсына Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің басшылығымен ақша қатынастарын ұйымдастыру мәселелері, Қазақстандағы ақша нарығын реттеу мәселелері қарастырылады, Қазақстан Республикасындағы ақша-несиелік реттеу іс-тәжірибесі көрсетіледі, дамыған елдердегі есеп айырысулар түрлері мен нысандары және төлем әдістерін пайдалану тәжірибелері баяндалады.

Студент курсты оқып үйренуі нәтижесінде нені білуі тиіс:

Коммерциялық банктердің қызметтерінің мәнін ашатын экономикалық құбылыстар мен заңдарды терең меңгеруі.

Банк қызметтерін реттейтін және соларға негіз болатын экономикалық заңдылықтардың сандық және сапалық көрсеткіштерін іс жүзінде пайдалануы.

Студент нені істей алуы керек:

- өркениетті деңгейде банк қызметін атқара алуы;
- банк ісін ұйымдастыру жөнінде ғылыми және практикалық білім негіздерін меңгеру.

Студент неге дағдылануы тиіс:

Инфляцияны тежеуде, нақты секторды инвестициялауда, ақша айналымын ұйымдастыруда және экономиканы макроэкономикалық реттуде теориялық дайындығы терең, ал практикалық қабілеті мол маман болуы.

Пәнді оқып үйренуге байланысты сабақтардың негізгі түрлері – дәріс, практикалық сабақтар және дербес жеке орындалатын үй тапсырмалары.

Студент оқытушының барлық талап тапсырмаларын сапалы, әрі өз мезгілінде орындауға міндетті.

ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРҒА АРНАЛҒАН ӘДІСТЕМЕЛІК НҰСҚАУЛАР

«Ақша нарығы» пәнін тиімді өткізу үшін не қажет:

1. Дәріс материалдарын толық тыңдау. Әрбір дәріс бойынша конспект жазуы тиіс, онда тақырыптың негізгі сұрақтары бойынша ең маңызды материалдардың тіркелуі.

2. Практикалық сабақтарға дайындалу үшін әрбір тақырыптың мазмұны мен танысу.

3. Өткен материалдарды конспект бойынша қайталау.

4. Ұсынылған әдебиеттердің тізімі бойынша тақырыпқа сәйкес келетін материалдармен танысу.

5. Ұсынылған әдебиеттер тізімінде көрсетілген әрбір тақырып бойынша практикалық тапсырмаларды орындау.

6. Сабақтың басталар алдында егер пікір-талас тудыратын мәселелер болса, онда оларды талқылау.

7. Зерттеу проблемасы бойынша қосымша мәліметтерді іздестіру.

8. Берілген сұрақтарға жауапты нақты және дәл тұжырымдау. Берілген тапсырмаларды талқылау барысында белсенділік пен бастамашылық көрсетіп, оқытушы мен басқа студенттердің сөзін бөлмеу.

9. Практикалық сабаққа дайындық барысында қажетті іріктенген әдебиеттерді пайдалану.

ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРДЫҢ ЖОСПАРЫ

1. Апта

Тақырыбы: «Ақша нарығының түсінігі мен функциялары».

1. «Ақша нарығы» пәні бойынша сабақ өткізу мақсаты және тапсырмалары, формасы мен әдісі.
2. Ақша нарығы орындайтын функциялардың өзгешелігі.
3. Ақша нарығының қаржы құралдары.

2. Апта

Тақырыбы: «Ақша нарығындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ролі».

1. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің эмиссиялық қызметінің даму бағыты.
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ақша айналымын басқаруы.
3. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің алтын-валюта резервін басқару бойынша операциялары.
4. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің Ұлттық қорды басқаруы.

3. Апта

Тақырыбы: «Кассалық есеп-айырысу операциясын ұйымдастыру негізі»

1. Республика экономикасының дамуындағы ақша айналысының ролі.
2. Ақша және төлем айналыстарының айырмашылықтары.
3. Қолма-қол ақша айналымын ұйымдастырудың ерекшеліктері.
4. Қолма-қолсыз төлем айналымын ұйымдастыру.
5. Ақша айналымын реттеудің және басқарудың тәсілдері.

4. Апта

Тақырыбы: «Қазақстанда векселдік айналымның ерекшеліктері».

1. Вексель, оның ерекшеліктері.
2. Вексель айналымындағы делдалдылық.

3. Банктердің вексельмен операциялары.
4. Факторинг мәні және түрі.
5. Форфейтинг және оның даму тәжірибесі.

5. Апта

Тақырыбы: «Төлем жүйесін ұйымдастыру».

1. Мемлекеттің төлем жүйесінің түсінігі және оның негізгі элементтері.
2. Төлем жүйесін мемлекеттік реттеу.
3. Төлем құралдары.
4. Төлемдерді жүзеге асыру механизмі.

6. Апта

Тақырыбы: «Қазақстан Республикасының төлем жүйесінің қалыптасуы және дамуы».

1. Қазақстанның төлем жүйесі элементтерінің классификация белгілері.
2. Қазақстанның төлем жүйесі элементтерінің мазмұны.
3. Қазақстанда ақша-несиелік реттеудің негізгі сатылары.
4. Есеп айырысудың клирингтік жүйесі.

7. Апта

Тақырыбы: «Қолма-қолсыз есеп-айырысу формалары және олардың ұйымдастырылуы».

1. Қолма-қолсыз есеп-айырысудың елдің қаржылық тұрақтылығындағы ролі.
2. Төлем тапсырмаларымен есеп-айырысу.
3. Талап ету тапсырмасымен есеп-айырысу.
4. Құжаттық есеп-айырысу.
5. Инкассолық басқару.

8. Апта

Тақырыбы: «Банк аралық есеп-айырысу және оларды жүргізу реті».

1. Банк аралық корреспонденттік қатынастардың түсінігі.
2. Банкте корреспонденттік шоттарды ашу реті.
3. Корреспонденттік шоттар бойынша есеп-айырысу артықшылықтары.

9. Апта

Тақырыбы: «Ірі төлемдерді аудару жүйесі».

1. Ірі төлемдер жүйесінің мәні мен ерекшеліктері.
2. Ірі төлемдерді жүйесінде электронды төлемдердің ролі.

10. Апта

Тақырыбы: «Бөлшек төлем жүйесі».

1. Нетто – есеп-айырысу немесе таза негізде есеп-айырысу түсінігі.
2. Клирингтің мәні, оның объектілері мен қатысушылары.
3. Клиринг операциясының классификациясы.
4. Банк аралық клирингтің Қазақстандық жүйесі.

11. Апта

Тақырыбы: «Ақша қаражаттарын аударудың электрондық жүйесі».

1. Банктік хабарлама жүйесі және есеп-айырысу жүйелері.
2. Хабарламаны электронды әдіспен жіберу.
3. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету іс-әрекеті.

12. Апта

Тақырыбы: «Арнайы компьютерлік жүйені қолдану арқылы Электронды банктік қызмет».

1. Арнайы компьютерлік желіні қолдану көмегімен банк аралық есеп-айырысудың ролі.
2. CHIPS электронды банктік есеп-айырысу жүйесі.
3. Fed Wire электронды банктік есеп-айырысу жүйесі.
4. CHAPS электронды банктік есеп-айырысу жүйесі.
5. Saggitaire электронды банктік есеп-айырысу жүйесі.
6. Жаңа ақпараттық технологиялар жағдайында электронды банктік есеп-айырысу жүйесінің ролі.

13. Апта

Тақырыбы: «Банктік пластикалық карта көмегімен Электронды банктік қызметтер».

1. Банктік картаның және карталық төлем жүйесінің дамуы.
2. Банктік пластикалық картаның түрлері.
3. Халықаралық карточкалық ассоциациялар.
4. Банктік картамен есеп-айырысу технологиясы.

14. Апта

Тақырыбы: «Глобальді компьютерлік желіні қолдану арқылы электронды банктік қызмет».

1. Электронды банктік қызмет түсінігі.
2. Интернет – банкинг мәні, түсінігі.
3. Электронды банктік қызметті қамтамасыз ету құралы.

15. Апта

Тақырыбы: «Қазақстан Республикасының төлем жүйесінің даму перспективасы».

1. Іс – әрекеттегі төлем жүйесінің қалыптасуы.
2. Ақшаны аударудың банк аралық жүйесінің дамуы.
3. Төлем карточкаларының ұлттық жүйесін құру.
4. Вексельдік формадағы есеп-айырысудың дамуы.
5. Траншекаралы төлем жүйесінің модельдері.

ТӘЖІРИБЕЛІК САБАҚТАРҒА АРНАЛҒАН ЕСЕПТЕР

Ұлттық Банктің жалпы алтынвалюта активтерінің 2008 жылғы 1 қаңтардағы жалпы көлемі 17 392,5 млн. долл болды, бұл 2007 жылғы 1 қаңтармен салыстырғанда 1 734,6 млн. долларға аз. Жалпы алтынвалюта активтері көлемінің өзгеруіне еркін айырбасталатын валютадағы активтердің 2 210,9 млн. долларға азаюы және монетарлық алтынның 476,3 млн. долларға ұлғаюы ықпал етті.

Қазақстан Ұлттық Банкінің жиынтық алтын-валюта резервтерінің құрылымы*

	Көрсеткіштер (млн. АҚШ долл.)	Сомасы			
		01.01. 2005 ж	01.01. 2006 ж	01.01. 2007 ж	01.01. 2008 ж
1	Жалпы алтын-валюта резервтері, барлығы	9 276,654	7 069,705	19 127,051	17 392,450
	соның ішінде:				
1.1.	Монетарлық алтын	803,562	985,512	1 376,243	1 852,526
1.2.	Еркін айырбасталатын валютадағы және СДР-дегі активтер	8 473,093	6 084,192	17 750,808	15 539,923
а)	Қолма-қол шетел валютасы (ЕАВ)	3,299	2,654	3,645	169,476
б)	Еркін айырбасталатын валютадағы депозиттер	1 092,017	669,459	6 227,96	6 236,485
в)	Бағалы қағаздарға кепілге берілген еркін айырбасталатын валютадағы кредиттер	539,924	290,800	309, 524	1 250,200

г)	Еркін айырбасталатын валютадағы акциялардан басқа бағалы қағаздар	6 836,278	5 104,825	11 194,795	7 883,769
д)	Қаржылық деривативтер және басқа да шоттар	1,575	16,454	4,162	0,000

*Көзі: Сандық мәлеметтер ҚҰБ-нің 2005 жылғы есебінен алынған

Қазақстандағы негізгі ақша агрегаттарына, қазіргі кезде ақша-несие статистикасын жасау және талауда қолданылып жүрген, ақша базасы мен белгіленуі **М3** – ақша массасы жатады. Ақша массасы құрылымына мынадай ақша агрегаттары кіреді:

М0 (айналыстағы қолма-қол ақша, немесе банк жүйесінен тыс ақша);

М1 = М0 + банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың теңгедегі аудармалы депозиттері;

М2 = М1 + теңгедегі басқа да депозиттері және банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы аудармалы депозиттері;

М3 (ақша массасы) = М2 + банктік емес заңды тұлғалар мен халықтың шетел валютасындағы басқа да депозиттері.

Мұндағы,

Аудармалы депозиттер – 1) әрқашан айыппұлсыз және шектеусіз атаулы құнымен ақшаға ауыстырылады; 2) чектің, траттаның немесе жиро-кепілдіктің көмегімен еркін айналады; 3) төлемдер жүргізуде кеңінен қолданылады. Аудармалы депозиттер қысқа ақша массасының бір бөлігін құрайды.

Басқа депозиттер – негізінен ол, белгілі уақыт аралығынан кейін ғана алынатындығы немесе әр түрлі шектеулері жай коммерциялық операцияларда біраз қолайсыздық туғызатын және жинақ механизміне қойылатын талаптарға жоғары дәрежеде сай келетін жинақ және мерзімді депозиттер. Басқа депозиттер, сонымен қатар, шетел валютасында салынған басқа салымдар мен депозиттерді қамтиды.

Ақша базасының МВ ақша массасына М3 ықпал етуі *ақша мультипликаторы* (Ам) көмегімен мынадай формула арқылы есептеледі:

$$A_m = \frac{M3 \text{ (ақша массасы)}}{MВ \text{ (ақша базасы)}}$$

ҚҰБ-нің соңғы жылдардағы есептеулеріне байланысты, *ақша базасы* (резервтік ақша) мыналардан тұрады:

- ҚҰБ-нің айналымға шығарған қолма-қол ақшаларынан (ҚҰБ-нен кассасындағы қолма-қол ақшаларды қоспағандағы немесе Ұлттық банктен тыс қолма-қол ақшалардан);

- ЕДБ-дің аудармалы және басқа депозиттерінен; банктік емес қаржылық ұйымдардың аудармалы депозиттерінен;

- ҚҰБ-гі мемлекеттік және мемлекеттік емес қаржылық емес ұйымдардың теңгедегі ағымдағы шоттарынан.

Егер, мысалға ақша мультипликаторы 2,0-ге тең болса, онда ақша базасының әрбір теңгесі 2 теңге жасауға қабілеттігін көрсетеді.

Ақша массаның жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қатынасы арқылы экономиканың монетизациялану коэффициентін (K_m) анықтауға болады.

$$K_m = \frac{M3 \text{ (ақша массасы)}}{ЖІӨ} * 100$$

Қазақстандағы соңғы жылдардағы ақша агрегаттарының жағдайы туралы кестеде берілген.

Ақша агрегаттары* (кезеңнің соңына)

№	Ақша агрегаттары	12. 2002 ж.	12. 2003 ж.	12. 2004 ж.	12. 2005 ж.	12. 2006 ж.	12. 2007 ж.
1.	Ақша базасы (резервтік ақша), млн.теңге соның ішінде:	208171	254077	287103	662971	1587 978	1 464 265
	Ұлттық банктен тыс қолма-қол ақша, млн. теңге	177899	206025	230513	458518	687 257	859 852
	ЕДБ-дің және басқа ұйымдардың Ұлттық банктегі депозиттері, млн.теңге	30272	47989	52135	204453	814 072	604 412
2.	M0 (айналыстағы қолма-қол ақша) млн.теңге	161701	190039	211805	411813	600 832	739 729
3.	M1 (млн.теңге), сон-ың ішінде:	287293	362366	602636	799401	1 261 549	1 518 204
	халықтың теңгедегі аудармалы депозиттері	17799	23261	25168	57875	101 242	135 140
	банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі аудармалы депозиттері	107792	149066	365663	329713	579475	643335
4.	M2 (млн.теңге), соның ішінде:	498071	620087	903703	1 515962	2 814 551	3 538 990
	4.1 халықтың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	61442	83818	85193	277720	613 834	794 115

	4.2 банктік емес заңды тұлғалардың теңгедегі басқа депозиттері және шетел валютасындағы аудармалы депозиттері	149336	173903	215874	438841	613 834	794 115
5.	М3 (млн.теңге) соның ішінде:	764954	892321	1193768	2 065340	3677561	4613671
	халықтың шетел валютасындағы басқа да депозиттері	171439	177870	198517	251747	304628	503343
	банктік емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы басқа да депозиттері	95443	94264	91548	297631	558381	571338
6.	М0-дің М3-тегі үлесі, %	22,6	21,3	17,8	19,9	16,3	16,0
7.	Ақша мультипликаторы (Ам), теңгемен	3,67	3,51	4,15	3,11	2,45	3,15
8	Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), млрд теңге	3776,3	4612,0	5870,1	7457,1	10214	12726
9.	Экономиканың монетизациялану деңгейі (М3-тің ЖІӨ қатынасы, %)	20,3	19,3	20,3	27,6	35,3	36,3

* Сандық мәліметтер ҚҰБ-нің статистикалық бюллетенінен алынған

2007 жылы *ақша базасы* 1464,3 млрд. теңгеге дейін 2,5% (2006 жылы – өсу 2,3 есе) тарылды, бұл Ұлттық Банктің таза сыртқы активтерінің төмендеуіне байланысты. Шектеулі ақша базасы, яғни екінші деңгейдегі банктердің Ұлттық Банктегі мерзімді депозиттерін есептемегендегі ақша базасы 1454,3 млрд. теңгеге дейін 6,2% кеңейді.

Ағымдағы бағамен Ұлттық Банктің таза ішкі активтері 54,3% ұлғайды. Үкіметке таза талаптар Үкіметтің шоттарындағы қалдықтардың төмендеуі есебінен 72,2% ұлғайды, қаржы ұйымдарына талаптар – екінші деңгейдегі банктерге қайта қаржыландыру кредиттерін беру және айналыстағы қысқа мерзімді ноталар көлемінің төмендеуі нәтижесінде 75,0%; қалған экономикаға талаптар – 21,8% ұлғайды. Ұлттық Банктің басқа да таза ішкі активтері 59,3% қысқарды.

2007 жылы ақша базасының ең көп (12,3%) тарылуы қазан айында байқалды. Ақша базасының барынша кеңеюі сәуірде - 16,2% болды.

2007 жылғы банк жүйесіндегі таза ішкі активтердің ұлғаюуы *ақша массасының* 4613,7 млрд. теңгеге дейін 25,5%-ға кеңеюінің негізгі факторы болды. Банк жүйесіндегі ішкі активтердің 67,4%-ға өсуі Үкіметке талаптардың 4,9 есе, сондай-ақ экономиканың басқа секторларына талаптардың 51,4%-ға едәуір ұлғаюуына себепші болды. Үкіметке талаптар айналыстағы мемлекеттік бағалы қағаздар көлемінің ұлғаюуы, сондай-ақ Үкіметтің шоттарындағы ақша қалдықтары көлемінің төмендеуі есебінен өсті.

Экономиканың секторларына таза талаптардың өсуі (51,4%) экономиканы кредиттеу көлемінің үдемелі ұлғаюуына себепші болды.

Алайда 2006 жылғы көрсеткіштермен салыстырғанда ақша массасын кеңейту қарқыны төмендеді, бұл банк жүйесіндегі таза сыртқы активтердің 4,3 есе төмендеуімен қамтамасыз етілді.

Банк жүйесіндегі таза сыртқы активтер құрылымында екінші деңгейдегі банктердің таза сыртқы активтері 39,6% азайды.

Ақша массасының кеңею қарқынының (25,5%) номиналды ЖІӨ-нің өсу қарқынынан (24,6%) аздап асып кетуі экономиканы монеталандыру деңгейінің 2006 жылдың аяғында 36,0%-дан 2007 жылдың аяғында 36,3%-ға дейін шамалы өсуіне әкелді.

2007 жылғы ақша мультипликаторы ақша базасының тарылу жағдайында ақша массасының өсуі нәтижесінде 2,45-тен 3,15-ке дейін ұлғайды.

Ақша массасының құрылымында *айналыстағы қолма-қол ақша* (M0) 2007 жылы 739,7 млрд. теңгеге дейін 23,1%, ал резиденттердің депозиттері – 3873,9 млрд. теңгеге дейін 25,9% өсті. Айналыстағы қолма-қол ақшамен салыстырғанда резиденттердің депозиттерінің басымдықпен өсу қарқыны салдарынан ақша массасының құрылымындағы депозиттер үлесі ұлғаюының оң үрдісі сақталды. 2007 жыл бойы бұл көрсеткіш 83,7%-дан 84,0%-ға дейін өсті.

Айналыстағы қолма-қол ақшаның өсуі жалақы бойынша төлемдердің өсуіне және жеке тұлғалардың мерзімдік салымдарды алуына байланысты.

Соған қарамастан, 2007 жылы айналыстағы қолма-қол ақшаның (M0) өсу қарқыны 2 есе дерлік - 2006 жылғы 45,9%-дан 23,1%-ға дейін қысқарды. Бұл көбінесе қолма-қол шетел валютасын сатудан банктердің кассаларына қолма-қол ақша түсуінің айтарлықтай өсуімен (40,9%) түсіндіріледі. Банктердің кассаларынан тауарларға, жұмысқа және қызмет көрсетуге ақы төлеуге нетто-беру 37,7%-ға қысқарды, бұл, мүмкіндігінше, қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулардың басым болуымен түсіндіріледі.

Мемлекеттің бағалы қағаздары табыстылығына қарай үш түрге бөлінеді:

- *Дисконттық*, мұндай бағалы қағаздар алғашқы нарықта инвесторларға жеңілдікпен (номиналдық құнынан төменгі бағамен) сатылып, номиналдық құны бойынша өтеледі.

Дисконтты мемлекеттің бағалы қағаздарының жылдық тиімді табысы шегерім (дисконт) мөлшеріне байлынысты және оны төмендегідей формуламен есептеуге болады:

$$D_T = \frac{T}{[(N - P) / P * 100 \%]}$$

мұндағы:

N – бір бағалы қағаздың атаулы құны;

P – сатудың орташа өлшенген дисконтталған құны;
T – мемлекеттік бағалы қағаздың бір жыл ішіндегі айналымы.

- *Купондық*, яғни номиналдық құнына пайызбен бейнеленген табыс әкелетін бағалы қағаздар. Купон мерзіміне қарай жылына 2-4 ретке дейін төленеді.

- *Аралас*, яғни купон және дисконт түрінде қатар табыс әкелетін бағалы қағаз. Бұл жағдайда инвестор-банктің табысы екі көзден: дисконт түріндегі және купон мөлшерлемесі түріндегі табыстардан құралады.

Мысалғы, облигацияның ағымдағы бағасы 100 теңге, купон мөлшерлемесі – 10 %, онда облигацияның ағымдағы табысын төмендегідей түрде есептеуге болады.

$$\text{Купон / баға} * 100 = 10/100*100 = 10\%$$

Егер облигация бағасы өсіп, 150 теңгені құраса, онда ағымдағы табыс:

$$10/150*100 = 6.66\%$$

Демек, қандай да бір бағалы қағазды сатып алу барысында банк инвестор ретінде эмитенттің қызметіне байланысты туындайтын және оған қатыссыз болатын тәуекелге баратыны сөзсіз. Мұндай тәуекелді екі түрге бөледі:

- Жүйелік тәуекел, яғни эмитент компанияның қызметіне байланыссыз нарықтағы өзгерістерге тиесілі экономикалық факторларға негізделген тәуекел. Мұндай тәуекел диверсификациялауға жатпайды, сондықтан оны диверсификацияланбайтын тәуекел деп атайды.

- Жүйелік емес, яғни эмитенттердің қызметіне негізделген тәуекел. Мұндай тәуекелдерді инвестициялық қоржынды диверсификациялау арқылы немесе өзге эмитенттердің бағалы қағаздарына қаражат салу арқылы қалыпқа келтіруге болады.

Акцияға инвестициялаудан банк дивидент түрінде табыс алады. Жай акция бойынша дивидент мөлшері белгіленбейді және оның көлемі акционерлік қоғамның пайдасын тікелей тәуелді болып табылады.

Ал артықшылықты акциялар бойынша дивидент мөлшері пайызбен белгіленеді. Сондықтан артықшылықты акция бойынша алатын дивидент түріндегі табысты (D_{AA}) мынадай формула көмегімен білуге болады:

$$D_{AA} = \frac{\text{Акция номиналы} * \text{Дивидент мөлшері}}{100}$$

1-есеп. Акционерлік қоғамның жарғылық капиталы 5 млн теңгені құрасын. Оның шығарған акцияларының саны: 800 жай акциялар және 200 артықшылықты акциялар. Дивидентке бөлінетін пайда мөлшері 1 млн теңге. Артықшылықты акциялар бойынша дивидент мөлшері 50%. Егер акциялардың барлығының номиналдық құны бірдей болса, онда жай акциялар бойынша төленетін дивидент мөлшері қандай болмақ? Ең бірінші мұнда акциялардың номинал құнын табу керек:

$$\text{Акция номиналы} = \frac{5\,000\,000}{(800 + 200) \text{ дана}} = 5000 \text{ теңге}$$

Акцияның номиналын пайдаланып артықшылықты акциялар бойынша төленетін жалпы табыс (T_{AA}) мөлшерін анықтаймыз:

$$T_{AA} = 200 \text{ дана} \times 5000 \text{ теңге} \times 0,5 = 500000 \text{ теңге}$$

Осы жерде бір артықшылықты акция бойынша алатын дивидент түріндегі табысты (D_{AA}) есептейік:

$$D_{AA} = \frac{5000 \text{ теңге} \times 50\%}{100} = 2500 \text{ теңге}$$

Заңға сәйкес артықшылықты акциялар бойынша дивидент жай акциялардан бұрын төленді десек, онда жай акцияны ұстаушылардың арасында бөлінетін дивидент мөлшері: $1\,000\,000 - 500\,000 = 500\,000$ теңгені құрайды. Демек, бір жай акцияға төленетін дивидент: $500\,000 / 800 = 625$ теңгеге тең.

Акцияның бағамы (A_B) акциядан түсетін дивидентке тура пропорционал және ссудалық пайызға кері пропорционал болып табылады:

$$A_B = \frac{\text{Дивиденд}}{\text{Ссудалық пайыз}} \times 100$$

Мұндағы ссудалық пайыз ретінде ҚР Ұлттық банкінің қайта қаржыландару мөлшерлемесін немесе коммерциялық банктердің депозит бойынша белгілейтін сыйақы мөлшерлемелерін пайдалануға болады.

Жалпы акцияға жұмсалатын қаражаттың тиімділігін банктер бағалау білуге тиіс. Ол үшін акцияға келетін дивиденттің (A_d) коэффициентін есептеу формуасын пайдаланады:

$$A_d = \frac{\text{Төленетін дивидендтер}}{\text{Айналыстағы жай акциялар саны}} \times 100$$

Қаншалықты бұл көрсеткіштің мәні жоғары болса, соғұрлым одан түсетін табыста жоғары. Осы көрсеткішке қоса дивидентті төлеу коэффициентін (D_r) есептеу қажет.

$$D_r = \frac{\text{1 жай акцияға төленетін дивиденд}}{\text{1 акцияға келетін пайда}} \times 100$$

Акциялар шығару формасына қарай: *құжатты* (сертификатпен) түрде және *құжатсыз* (шоттағы бухгалтерлік жазулар арқылы) болып келеді.

Облигация – *оның иесінің ақшалай қаражат салғандығын куәландыратын және эмитенттің осы қаражат сомасы (номиналдық құны) мен пайызды қайтарып беру туралы міндеттемесін растайтын бағалы қағаз.*

Қазақстандағы айналыста жүрген корпоративтік облигациялар табыстылығына қарай екі түрге бөлінеді:

- *Купондық облигация* - инвестор-банкке пайыз мөлшерлемесі формасында, яғни алты айда немесе жылына бір рет табыс әкелетін түрі;

- *Дисконттық облигация* - инвестор-банктің облигацияны шығарушыдан номиналдық құнынан төменгі бағада сатып алып, оны өзінің құнымен қайта сату арысындағы айырма түрінде банкке табыс әкелетін түрі.

Купондық облигация бойынша табысты (K_T) есептеу:

$$K_T = \frac{\text{Купон}}{\text{Сатылу бағасы}} \times 100$$

Дисконттық облигация бойынша банктің табысын (D_T) есептеу формуласы:

$$D_T = \text{Номиналдық құн} - \text{Сатылу бағасы}$$

2-есеп. Айталық, банк, 91 күнге шығарылған 1000 теңгелік номинал құны дисконттық облигацияны 750 теңгеге сатып алсын делік. Мұндағы банктің табысы былай есептеледі:

10000 теңге – 750 теңге = 250 теңге (дисконттық табыс мөлшері).

250 теңге : 750 теңге (басында салынған капитал) * 100 = 33,3% (салынған қаражаттан алатын табыс).

Банктің 91 күнге қаражат салғанын ескеріп, бір күндік табысты есептейтін болсақ, ол 33,3% : 91 күн = 0,3659% тең. Енді жылдық табысты анықтайық: 0,3659% * 364 күн = 133,19%.

Депозиттік және жинақ сертификаттарын банктердің өздері шығарады және оған инвестиция жұмсайды.

Банктік сертификаттар бағалы қағаз болып табылатындықтан, олар инвесторлар тартуға мүмкіндік береді. Шетел тәжірибесінде банктік сертификаттар мемлекеттің бағалы қағаздарынан кейін тұрақтылығы мен өтімділігі жағынан екінші орынды алады.

3-есеп. Коммерциялық банк номиналдық құны 1000 теңгелік, 6 айдан соң өтелетін және 10% дисконттық жылдық табысы бар депозиттік сертификат сатып алған. 3 ай өткен соң банк,

ол сертификатты сатады. Сату барысында 3 айлық депозиттік сертификаттың табысы 5 % дисконттық жылдық мөлшерлемені құрайды. Депозиттік сертификатты сатып алу және сату бағасын есептеу керек:

1) Сатып алу бағасы:

$$1000 - (1000 \times 10\% \times 6) / (100\% \times 12) = 950 \text{ теңге.}$$

2) Сату бағасы:

$$1000 - (1000 \times 5\% \times 6) / (100\% \times 12) = 987 \text{ теңге.}$$

ОҚЫШ ҮЙРЕНУГЕ АРНАЛҒАН МАТЕРИАЛДАР

Қазақстан Республикасының заңдары:

1. «ҚР ұлттық валютаны енгізу туралы» 1993 жылғы 12 қарашадан Қазақстан Республикасының Президентінің Қаулысы.
2. «ҚР ақша жүйесі туралы» 1993 жылғы 13 желтоқсаннан Қазақстан Республикасының Заңы.
3. «ҚР Ұлттық банкі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (өзгертулер мен толықтыруларды есепке алумен).
4. «Валюталық реттеу мен валюталық қабылдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
5. «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
6. «Төлемдер және ақшалай аударымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы.
7. «ҚР банктер және банктік қызметі туралы» 1995 жылғы 31 тамыздан Қазақстан Республикасының Заңы (өзгертулер мен толықтыруларды есепке алумен).

ҚР Ұлттық банктің нұсқаулы-нормативті актілер:

1. № 219 23.05.97 ж. «Пруденциалды нормативтер туралы ережелер» ҚР Ұлттық банк Басқармасының жарлығы.
2. № 222 23.05.97 ж. «Минималды резервтік талаптар туралы ережелер» ҚР Ұлттық банк Басқармасының жарлығы.
3. 25.07.97 ж. «ҚР Ұлттық банктің бөлімшелерінде эмиссиялық-кассалық операциялар және құндылықтардың қауіпсіздігі бойынша туралы ережелер».
4. 03.07.99 ж. № 206 «ҚР валюталық операциялар жүргізу ережелері».
5. 03.07.99 ж. № 160 «ҚР Ұлттық банктің мемлекеттік бағалы қағаздармен РЕПО және кері РЕПО операциялар жүргізу ережелері».
6. 15.11.2000 ж. «ҚР екінші деңгейлі банктердің кассалық операциялар жүргізу ережелері».

Қосымша көздер ретінде ҚР Ұлттық банктің мынадай ресми басылымдар ұсынылады:

1. ҚР Ұлттық банк Хабаршысы.
2. Статистикалық бюллетень.
3. Экономикалық шолу.

Негізгі әдебиеттер:

1. Ақша, несие, банктер. / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА-ң академигі Ғ.С.Сейітқасымов. Оқулық. – Алматы: Экономика, 2006.
2. Мақыш С.Б. Ақша айналысы және несие: Оқу құралы. – Алматы: Издат маркет, 2004.

Қосымша әдебиеттер:

1. Анулова Р.Н. Денежно-кредитное регулирование: опыт развивающихся стран. – М.: Финансы и статистика, 1992.
2. Бобраков Ю.И. США: Центральный банк и экономика. – М.: Наука, 1988.
3. Иришев Б.К. Денежно-кредитная политика: концепция и механизм. – Алма-Ата: Галым, 1990.
4. Деньги, кредит, банки. / Под редакцией д.э.н., профессора Лаврушина О.И. – М.: Финансы и статистика, 2006.
5. Роджер Лерой Миллер, Дэвид Д. Ван-Хуз. Современные деньги и банковское дело. – М.: ИНФРА, 2000.
6. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. – М.: Аспект пресс, 2003.
7. Банковская система за десять лет независимости Казахстана. / Под ред. Н.К. Абдуллиной. – А., 2001.
8. Марченко Г.А. Финансы как искусство. – М.: Время, 2008.

КҚУ тематикалық жоспары, 2010 ж.

Құрастырған:
асс. профессор Б.Б. Бихондиев

АҚША НАРЫҒЫ

Практикалық сабақтарға арналған әдістемелік нұсқаулар

Редакторы Шүтшибаева Н.С.

Техникалық редакторы Исакова Г.Р.

ҰСЫНЫЛҒАН: КҚУ оқу-әдістемелік кеңесі

КЕЛІСІЛГЕН: қаржы және есеп кафедрасының меңгерушісі,
э.ғ.к., ассоц. профессоры Тайкулакова Г.С.

Басуға қол қойылды 09.08.2010 ж.

*Таралымы 20 дана. Пішімі 60x84/16. №1 баспаханалық қағаз.
Көлемі 1,5 баспа табақ. Тапсырысы № 2241*

*Каспий қоғамдық университетінің басылымы
КҚУ-ның ғылыми баспа орталығы баспаханасында басылған
Алматы қ., Сейфуллин даңғылы, 521. тел. 250-69-34, 250-69-35*